

Folklorşünaslıq: problemlər, tədqiqlər

Füzuli BAYAT

Filologiya elmləri doktoru, professor

AMEA Folklor İnstitutunun

“Müasir folklor” şöbəsinin müdiri

e-mail: fuzulibayat58@gmail.com

FOLKLORDAN POSTFOLKLORA Folklorun strategiyası

Fuzuli BAYAT

FROM FOLKLORE TO POSTFOLKLORE The strategy of folklore

Summary

After the second half of the 20th century when the scientific-technical progress developed rapidly great changes happened in cultural, social and economic sphere. Reaching the globalization of the world the innovations happened in the humanitarian field. Folklore appeared as a single culture kind for breaking off global dependence policy. First of all, the traditional folklore concept changed. The folklorists using the scientific approaching method of global world began to study the oral literature, folklore. The folklore transforming from village to city, at the same time electronic sphere the postfolklore period began.

During the 25-30 years after the collapsing of Soviets trying being integration with world Azerbaijan science couldn't find his way in the cultural field like in economy and policy. The 21st century is a new look to returning period in the mass case. Now it is high time to study national-cultural potential bringing folklore resources together. Because political-economic, social-cultural, ideological-moral relationships are required values for keeping the national unity at the present time, the mobilizing all of them will keep our presenting as a people. As folklore exists in these attitudes more or less it is important to return to it. But the determining of this returning postfolklore strategy, principles, gaining a new value of folklore in an internet sphere, its massivation and the most important the updating of its function are observed.

In the article the semantics, function and social role of folklore are investigated.

Key words: folklore, postfolklore, electronic sphere, virtual folklore, globalization

Физули БАЯТ

ОТ ФОЛЬКЛОРА К ПОСТФОЛЬКЛОРУ Стратегия фольклора

Резюме

После второй половины XX века, когда научно-технический прогресс стремительно развивался, в области культуры, социологии и экономики произошли большие изменения. Чтобы идти в ногу со временем глобализации мира, в гуманитарной области также произошли новые изменения. Фольклор, наверное, единственный вид культуры, благодаря которому народы могут выйти из политики глобальной зависимости. Сначала изменилось понятие традиционного фольклора. Фольклористы, используя метод научного подхода глобального мира, начали изучать народную литературу, и в целом, фольклор. Фольклор, постепенно переходя из деревни в город, а оттуда в электронную среду переходит период постфольклора. В течение 25-30 лет после распада СССР Азербайджан, стремящийся к интеграции с миром, не смог найти свой путь в полной форме как в научной экономике и политике, так и

в области культуры. XXI век – это период массового возврата к фольклору с новым взглядом. Сейчас самое время собрать воедино фольклорные ресурсы изучать национально-культурный потенциал. Потому что политико-экономические, социально-культурные, идеологически-нравственные отношения самые необходимые ценности в наше сложное время для сохранения национальной целостности, благодаря мобилизации которых мы сможем сохранить себя как народ. Возврат очень важен фольклору, который в большей или меньшей степени имеется во всех перечисленных отношениях. Только этот возврат наблюдается определением принципов, стратегией постфольклора, обретением фольклора новой ценности, массовости и, самого главного, обновленной функцией в пространстве интернета.

В статье была исследована семантика, функция и социальная роль постфольклора.

Ключевые слова: фольклор, постфольклор, электронная среда, виртуальный фольклор, глобализация

XX yüzilin ikinci yarısından sonra başlayan böyük dəyişikliklər iqtisadi, siyasi və mədəni sahələrdə görünməmiş irəliləyişlərə səbəb oldu. Yeni dünya düzəni yaratmaqla Avropa və Amerika əski imperiya qurmaq ideologiyasını, yeni, sərhədsiz dünya hegemonluğu düşüncəsi ilə əvəz etmiş oldu. Belə bir şəraitdə iqtisadi asılılıq zonasının yaradılması, siyasi müstəqilliyin ən yaxşı halda siyasi muxtariyyətlə, ən pis halda siyasi asılılıqla nəticələnməsinə gətirib çıxartdı. Bütün bunların fəvqündə bir də qlobal sərmayənin önə çıxardığı mədəniyyətlər birliyi, tək mədəniyyət və ya mədəniyyətlərin inteqrasiyası proqramı işlənilib hazırlandı.

Qloballaşan dünyada tək mədəniyyət düşüncəsinin ortaya atılması ilə təməlində iqtisadi və siyasi müstəqilliyi tam olmayan üçüncü dünya dövlətlərinin mədəniyyətlərini avropasentrik düşüncəyə bağlamaqla onları assimilyasiyaya tabe tutmaq planlaşdırıldı. XX yüzilin 60-cı illərindən sonra gündəmə gələn qlobal dünya ideologiyasının üç təməl ayağından – iqtisadi, siyasi və mədəni – biri olan hümanitar elmin inkişafı da Amerika və Avropa mərkəzli araşdırma metoduna uyğunlaşdırıldı. Qlobal dünya texnologiyasının inkişafı ilə daha da kiçilməkdə, ulaşılabılır bilgi yığımına çevrilməkdədir. Ancaq burada bir önəmli məsələyə də toxunmaq lazımdır. Belə ki, bölgəsəl folklorun milliləşməsində nəşrlər nə qədər böyük rol oynamışsa, milli folklorun da beynəlmillələşməsində texnologiya bir o qədər böyük xidmət göstətmişdir.

Hümanitar elmin tərkib qismi olan folklor da qlobal dünyanın elmi yarımaşma metodundan istifadə etməklə xalq ədəbiyyatını, ümumilikdə isə folkloru öyrənməyə başladı. 90-cı illərə qədər varlığını qoruyan sovetlər ittifaqında hakim olan dünyaya qapalı siyasət nəticəsində Avropa elmi ilə heç bir şəkildə inteqrasiyaya girməyən humanitar sahə özünəməxsus metod və metodologiya ilə tədqiq edilirdi. O baxımdan sovet folklor elmi də dünya folklor elminin nailiyyətlərindən lazimi səviyyədə yararlanı bilmədi. Sovetlərin çökməsindən keçən 25-30 il ərzində dünya ilə inteqrasiya olmağa çalışan Azərbaycan elmi iqtisadiyyatda və siyasətdə olduğu kimi mədəniyyət sahəsində də öz yolunu tapa bilmədi. Yeni dövrdə folklor baxış, folklor materiallarının yenilənməsi və bir çoxunun yenidən yaranması diqqətə alınmadığından Azərbaycan folklorşünaslığı sovet və Avropa folklor elminin arasında qalmış oldu.

Folkloru düzgün oxumaq, onun semantikasını və funksiyasını üzə çıxartmaq üçün kadr hazırlığının aşağı səviyyədə olması, sovetlərdən qalma

stereotiplərdən qurtula bilməmə və digər problemlər yeni baxış açısı ilə folkloru öyrənməyə əngəl olan əsas məsələlərdir. Ancaq müasir folklorun problemlərinə diqqəti çəkmək üçün bu və ya digər şəkildə artıq elmi mühitdə görünən məqalə və kitabların varlığını da inkar etmək doğru olmaz.

Hər folklor araşdırması (ümumilikdə isə humanitar sahə) strateji əhəmiyyətə malikdir, ancaq bunun fərqlində olmadığımızdan biz folklorla bədii mətn, ən yaxşı halda informasiya kimi baxırıq. Bu dar, perspektivsiz çərçivədən çıxmaq üçün bir çox folklor nümunələrimizi, həm verbal, həm vizual, həm də elektron folkloru birini digərindən üstün hesab etmədən araşdırmaq lazımdır. Nəticəsi və nihayi hədəfi kim olmaq istədiyimizi bilməyə yönəlmiş strateji folklor araşdırması həm də dünya folklor örnəkləri ilə müqayisəli tədqiq edilməlidir.

Folklorun araşdırılmasında, yeni postfolklor mühitinin yaranma səbəblərini öyrənməklə bir məsələyə də diqqət etmək lazımdır. O da Sovet folklorşünaslıq elmində folklor mətnlərinin şifahi ədəbiyyat nümunəsi kimi öyrənilməsinin aparıcı istiqaməti təşkil etməsidir. Avropa, həmçinin Amerikada folklor anlayışı fərqli olub folklor mətni daha çox sosial-antropoloji baxış kontekstində öyrənilmişdir. Bu gün gəlinən nəticəyə görə doğru olanı da Avropa və Amerika folklor məktəblərinin metodologiyasıdır.

Hal hazırda əsas optimal yol mədəniyyətin sistem bütövlüyünü qorumaqla dünya mədəniyyətinə inteqrasiya strategiyasını işləyib hazırlamaqdır. Bu isə milli identikliyi itirmədən, yeni metodlarla müasir şəraitdə folklorla münasibəti formalaşdırmaqdan keçir.

Ənənəvi folklorlardan elektron folkloruna keçid və ya verbal-vizual-virtual folklor

Folklorun müasir problemləri elə müasir yanaşma ilə də araşdırma predmetinə çevrilmişdir. Belə ki, qlobal problemlərin həlli üçün XXI yüzildə humanitar dəyərlərə kütləvi şəkildə yeni bir baxışla qayıtmaq lazım olduğu vurğulanır. İndi humanitar resursları bir yerə gətirməklə milli-mədəni potensialı öyrənməyin tam zamanıdır. Çünki siyasi-iqtisadi, sosial-mədəni, ideoloji-mənəvi münasibətlər onsuz da mürəkkəb olan indiki vəziyyətdə milli bütövlüyü qorumaq üçün ən lazımlı dəyərlərdir ki, bunların hamısını səfərbər etmək bir xalq kimi mövcud olduğumuzu saxlayacaqdır. Folklor bu sadalanan münasibətlərin hamısında az və ya çox dərəcədə mövcud olduğuna görə ona qayıdış olduqca vacibdir. Buraya folklorun həm elm, həm də sənət özəlliklərini daşdığına da əlavə etmək lazımdır. Çünki folklorun nəzəri-metodoloji paradigması ilə yanaşı həm də bədii-estetik funksiyası vardır. Ona görə də folklorlardan ədəbi əsərlərdə istifadə edildiyi kimi ondan disiplinlərarası (elmlərarası) material kimi də istifadə edilir. Əslində bu folklorla Avropa və Amerika metodu ilə (metodoloji plüralizm) yanaşmanın nəticəsidir. Müəyyən mənada bu sovet folklor elmindən (metodoloji monizm) uzaqlaşmaq mənasına gəlir¹.

Söz ki, Avropa və Amerika elmi-metodoloji paradigmasından düşdü, o zaman folklorun bir neçə özəlliyini də qeyd etmək lazımdır.

¹ Metodoloji plüralizm və metodoloji monizm ifadələri Putilova məxsusdur. Bax. Putilov <http://www.>

- a) Folklor özündə filologiyanın özəlliklərini barındırır.
- b) Folklor antropologi dəyərlərin daşıyıcısıdır.
- c) Folklor mədəniyyət nəzəriyyəsi kimi fəaliyyət göstərir.
- d) Folkloordan milli nəzəriyyənin tərkib hissəsi kimi istifadə edilir.
- e) Folklor nəzəri psixologiyanın bəzi müddələrinin formalaşmasında əsaslı rol oynayır.
- f) Folklor sosiologiyanın materialı kimi öyrənilir.

Bütün bunlar folklorun digər elm sahələri ilə inteqrasiyası olmayıb, öyrənilməsində bu və ya digər elm sahəsinin önə çıxması mənasındadır. Bu isə folkloru öyrənmənin hansı nəzəri bazada həyata keçirildiyini göstərir. Əslində folkloru öyrənmənin tək yolu bütün nəzəri-metodoloji hazırlıqla bərabər folklorun özünəməxsus təbiətini bilməkdən keçir. Folklor xalqın yaşam səviyyəsinin bütün yaruslarını özündə etiva etdiyi üçün tədqiqatçının yüksək elmi hazırlığı, yəni bir neçə elm sahəsini kifayət qədər yaxşı bilməsi lazımdır.

Qeyd olunması vacib olan bir məsələ də folklorşünaslıqda elmi nəzəri bazanın tam işlənilib hazırlanmamasıdır. Təbii ki, folklorşünaslığın elmi paradigması özündə aşağıdakı mərhələləri ehtiva edir. Birincisi, mətn mərkəzli araşdırma metodudur ki, buraya xalqın tərif, folklorun tərif, ənənəvi mədəniyyət elementləri, araşdırmanın əsasında mətnin dayanması, folklorun donuq janr təsnifatı, folklor materiallarının anonimliyi, araşdırmada motiv, epizod, süjet, mövzu, üslub, struktur və s. götürülməsi daxildir. Mətn mərkəzli araşdırma uzun müddət folklorun əsas aparıcı metodu olaraq qalmışdır.

İkincisi, icra, yəni kontekst mərkəzli araşdırma metodudur ki, buraya yenə də xalqın tərif (təbii ki, xalq kimdir sualına verilən yeni cavab nəzərdə tutulur), folklorun tərif (folklor söyləyən və dinləyən arasında qurulan informasiyanı ötürmək üçün bir vasitədir ki, bu dilçilikdəki kommunikasiya mənasında işlənmişdir), folklor sadəcə keçmiş deyil, həm də yeni mədəniyyət elementləri ilə zənginləşən mədəniyyət növüdür kimi məsələlər daxildir. Bu ikinci yanaşmaya görə araşdırma əsasən icra ortamı nəzərə alınmaqla aparılır, ona görə də janr təsnifatı dinamik struktura malikdir, araşdırmanın obyektinə xalq konsepsiyası ilə birlikdə götürülür, mətnin təhlilindən çox, folklor hadisəsinin özü tədqiq olunur və s.

Bu iki araşdırma metodundan aydın olur ki, folklorun filoloji tədqiqi (folklor bədii mətn kimi) ilə onun kommunikativ mədəni fakt kimi tədqiqi bir-birindən elmi paradigmasına görə fərqlənir. Bunlardan birincisini mətn ağırlıqlı, ikincisini isə kontekst ağırlıqlı araşdırma hesab etmək olar. Fin araşdırma metodu, tarixi-müqayisəli yanaşma, struktural təhlil məhz mətn ağırlıqlı folklor anlayışının tələblərini qarşılamaq üçün tətbiq olunmuşdur. Sistemli yanaşma, performans nəzəriyyə isə icra (kontekst) mərkəzli folklor araşdırmalarında önə çıxmışdır. Ancaq sovet dönəmində folklor yazılı ədəbiyyatın bir qolu kimi baxmaq, onu bilinən mətn ağırlıqlı folklor paradigmasından da uzaqlaşdırmışdır. Hər bir mətnə yazılı ədəbiyyatın tələbləri baxımından yanaşılmış, bədiilik ön plana çıxarılmışdır. Bir sözlə, filoloji araşdırma folklor araşdırmasının yerini tutmuşdur və hələ də tutmaqdadır. Yazılan əsərlərin çoxunda “poetika” termininin işlədilməsinin səbəbi də bu olsa gərək. Burada qeyd olunması vacib olan bir önəmli məsələ də XX

yüzlün 90-cı illərindən başlayaraq sovetlər zamanında yazılan dərsləklərdən məlum olan folklorun özəlləklərinin yenidən redaktə olunması məsələsidir.

1. Folklor müəyyən qəlib və modellər əsasında yaranır.
2. Folklorun ötürülmə forması şifahidir.
3. Folklor variant və versiyaları ilə zəngindir.
4. Folklor söyləyicilərdən yazıya alınmalıdır.
5. Folklor bədii estetik funksiyadan daha çox, informativ funksiya daşıyır.
6. Folklor mətnlərinin dili danışq dilindədir, bədiilik onun əsas keyfiyyəti deyildir.
7. Folklor mətnləri müəllifləri bəlli olsa da, ənənə əsasında yarandığından anonimdir.

Folklorun disiplinlərarası funksiyası əsas olduğundan orada “sözlü ədəbiyyatda sosial həyatdan inanclara, psixologiyadan mənəviyyata qədər geniş bir sahəni görmək və bunları öyrənmək mümkündür. Ona görə də sözlü ədəbiyyat etnoqrafiya ilə etnologiyanın, fəlsəfə ilə sosiologiyanın, din tarixi ilə estetikanın, tarixlə psixologiyanın qovuşağında mürəkkəb işarələr sistemi”¹ çevrilir. Təbii ki, bu elmi postulat folklorun canlı proses olduğunu, statikliyinə isə yazılı mətnə dönüşündə, arxivləşmədə gerçəkləşdiyini göstərir. Folklor söyləndiyi anda və ya başqa sözlə desək, icra ortamında folklorudur. Ancaq burada söylənən mətndən çox, mətnin söylənməsi prosesi folklorikdir, demək daha doğrudur. Burada şəhər əfsanəsi mütəxəssisi Jan Harold Brunvandın günümüz əfsanəsinin şifahi söyləmənin bir növü kimi canlılığını itirdiyini və “folklorlardan; bir çox fərqli şəkildə qəlibləşdirildiyi, tipləşdirildiyi, sui-istimal edildiyi, bükülüb hazırlandığı popülar kəltürə” dönüşdüyü fikrini müdafiə edir². Belə olduqda yazılmış, kitablaşdırılmış, arxivləşdirilmiş folklor materiallarını şərti olaraq folklor adlandırmaq olar. Çünki yazıya alınmış mətn bir tərəfdən dinamikliyini, canlılığını itirdiyindən folklor deyildir, digər tərəfdən də ənənəvi qəlib və modellər əsasında ərsəyə gətirildiyi üçün folklorudur. Yuxarıda deyilənlər təbii ki, ənənəvi folklor anlayışı üçündür. O zaman ənənəvi folklorun bəzi xüsusiyyətlərinə diqqət edək:

1. Folklor ənənəvidir, yəni ənənəvilik onun mahiyyət və mündəricəsi, struktur və səciyyəsi, başlıca təyinedici funksiyasıdır.
2. Anonimdir, yəni ilk söyləyəni unudulmuş, mətn hər icra ortamında yenidən qurulmuşdur.
3. Kollektivin ortaq malıdır, yəni fərdilikdən çıxmış, yeni məzmun kəsb etmişdir.
4. Birindən digərinə, nəsilədən nəslə şifahi şəkildə nəql edilir, yəni reallaşma vasitəsi sözdür.
5. Çoxvaiantlıdır, yəni hər söyləndikcə yeni variantların yaranması təbiidir.

¹ Bayat F. Folklor dərsləri, B. Elm və Təhsil, 2012, s. 17

² De Vos Gail Arlene. “Folklor Ve İnternet: Netlore”. Çeviren: N.Baykal. Milli Folklor, 2013, Yıl 25, Sayı 97, s.246

6. Danışiq dilindədir, yəni mətnlərdə şifahi nitq üçün nəzərdə tutulan sintaksis hakimdir.

7. Sadə üslubdadır, yəni mürəkkəb cümlələrə, anlaşılması çətin olan ifadələrə yer verilmir.

8. Xəlqidir, yəni xalq psixologiyasından tutmuş xalq yaşamına qədər hər şey folklorun mövzu dairəsinə daxildir¹.

Qeyd edildiyi kimi arxaik və ənənəvi folklor yaradıcılığında kommunikasiyanın aksial (birtərəfli) şifahi-vizual forması üstünlük təşkil edir. mətnin icrası və ifaçı-dinləyici zəncirini yaratmaq üçün müəllifin anonimliyi söyləyicinin iştirakı ilə kompensasiya edilir².

Folklorun özəlliklərindən biri də onun dil kimi simvollaşdırma prosesidir. “Simvollaşdırma simvollarından istifadə etmək, hər hansı bir obyektin xarakterik strukturunu qeydə almaq və daha sonra onu müxtəlif obyektlər çoxluğunda eyniləşdirmək deməkdir”³. Məsələn, müxtəlif nağıl qəhrəmanlarının funksiyaya baxımından eyni işi görməsi kimi.

Hazırda folklor keçdiyi tarixi zaman diliminə görə arxaik, klassik və müasir olmaq üzrə üç mərhələni özündə birləşdirmişdir. Bu üç mərhələ folklorun tarixi inkişaf prosesini, diaxronikliyi özündə cəmləşdirdiyi üçün folklor araşdırmalarında nəzərə alınmalıdır. Folklor təqdimat xarakterinə görə **verbal, vizual və virtual** folklor olmaqla özündə situativ-kommunikativ mətnləri, yəni xalq deyimlərini, paremioloji vahidləri, inancları, inanca əsaslanan dini və profan əfsanələri, nağılları, tarixə yardımcı olan dastanları, memoratları, şifahi tarixi və s. birləşdirir. Bir də icra ortamında musiqi alətinin müşayiəti ilə ifa edilən temporal-reçitativ xarakterli lirik mətnlər vardır. Yuxarıdakılardan ikisi verbal folklorlara aiddirsə, teatral-performans xarakterli və göstəriyə dayanan xalq oyun və meydan tamaşaları da vizual, həm də vizual-verbal folklorlara aiddir. Vizual folklorlara karikatürlər, divar yazıları və rəsmləri, reklamlar, maşınların arxa hissələrindəki (bəzən ön şüşələrə də yazılar yazılır) yazılar və s. də daxildir. Əsasən XXI yüzilin anlayışı olan virtual və ya sanal aləmdə (elektronik mühitdə) folklor dedikdə buraya elektronik oyunlar, internet folkloru və s. daxil olduğu məlumdur. Verbal və vizual folkloru bir mənada ənənəvi folklor da adlandırmaq olar. Çünki V.Pozdeyev və E.Kozlovun da yazdığı kimi ənənəvi folklorun başlıca funksiyası insanın öz yaradıcılıq qabiliyyətini üzə çıxarmaqdır. Yaradıcılıq qabiliyyətinin ortaya çıxması böyük ölçüdə insanın cəmiyyətdəki sosial, mədəni, psixoloji strukturundan asılıdır⁴. Əslində insanın yaradıcılıq qabiliyyətinin bütün zamanlarda hakim olması virtual folklorun da əsas funksiyasını təşkil edir.

¹ Bayat F. Folklor dərsləri, s.27-28

² Pozdeyev V.A., Kolov E.V. “psixologičeskaya identifikatsiya avtora/ispolnitelya v folkloronom tvorçestve: ot arxaiki do folkneta”, İnternet i folklor. Sbornik statey, Moskva: Qosudarstvennyy respublikanskiy tsentr ruskoqo folkloru, 2009, s.261

³ Benvenist Emil. Ümumi dilçilik problemləri. Bakı: Prestij çap evi, 2014, s. 20

⁴ Pozdeyev V.A., Kozlov E.V. “Psixologičeskaya identifikatsiya avtora/ispolnitelya v folkloronom tvorçestve: ot arxaiki do folkneta”, İnternet i folklor. Sbornik statey, Moskva: Qosudarstvennyy respublikanskiy tsentr ruskoqo folkloru, 2009, s.260

Ənənəvi folklorun virtual dediyimiz yeni folklardan önəmli sayıla biləcək fərqləri vardır. Ənənəvi folklardan fərqli olaraq yeni folklarda dinləyiciyə beynində hər hansı bir folklor obrazını (əşya, varlıq və s.) canlandırmağı tələq etməkdən çox, ona obrazı öz gözləri ilə göstərmək planlanır. Virtual folkloru o baxımdan həqiqətləri göstərməyin və informasiyanı çatdırmağın ən optimal yolu hesab etmək olar. Burada virtual aləmin virtual fərdlər yetişdirdiyini də əlavə etmək lazımdır. Ancaq bu virtuallıq da bəlli bir qanunauyğunluq çərçivəsində funksionallaşır, başqa sözlə virtuallığın da özünəməxsus üsulları, qayda və yolları vardır, çünki virtual folklorun ən tipik nümunəsi olan internet geniş istifadəçi kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur. Belə olduqda əsas informasiya necə gəldi və ya olduğu kimi yox, unifikasiya edilmiş formada verilir. Ənənəvi folklardan fərqli olaraq internet durmadan dəyişən situasiyanın, faktların, gerçəkliyin yansımasıdır, ona görə də internet folkloru müasir problemlər üzərində qurulur, qurğulanır. Digər tərəfdən virtual folklarda verbal folklardan fərqli olaraq mətnlərin ömrü qısa olur. Sürətlə yaranan yeni mətnlər, bir öncəki mətnin unudulmasına səbəb olur.

Və nəhayət virtual folklor söz, səs, yazı, şəkil, sxem, foto, animasiya və s. formalarda təzahür edir. Ənənəvi folklarda isə bu təzahürlərdən yalnız söz və qismən də səs fəaldır. Bu bir daha virtual folklorun geniş spektrli yönündən xəbər verir.

Bütün bunlar folklorun kommunikativ səciyyəsinə göstərməklə bərabər, həm də folklor şifahi xalq ədəbiyyatı identifikasiyasına dayanan mətn ağırlıqlı və filoloji araşdırmaya dayanan folklorşünaslığın 150 illik dar çərçivəsindən çıxması deməkdir.

Şəhər folklorundan elektronik çağın folkloruna

Virtual, sanal və ya elektronik folklorun günün həqiqətinə çevilməsi bəzi qayğıları da bərabərində gətirir. Folklor mətnlərindən yararlanmaqla verilən bəzi bilgilərin, məlumatların zərərli tərəflərinin olduğu sikkə deyildir. Elektronik folklorun millilikdən sürətlə uzaqlaşma cəhətləri yeni araşdırma metodunu formalaşdırmağı tələb edir. Bunun üçün millilikdən güzəşt verməməklə yeni elmi paradigmanın hazırlanması şərtidir. Nəticə olaraq yeni elmi nəzəri paradigma ilə folklor baxış, bizi kənar təsirlərdən, elektrotexnikanın gətirdiyi zərərli yanaşmalardan və ən əsası da özünə inamsızlığı aradan qaldırmaqda mühüm rol oynayacaqdır. Çünki kütləvi mədəniyyət anlayışı qlobal dünyanın yeritdiyi ən böyük əritmə siyasətdir. Bunun üçün yaradılan yeni informasiya məkanları və modern texnologiya bütün resurslardan istifadə etməklə üçüncü dünya ölkələrini kimliksiz insan topluluğuna çevirməyi hədəfləyir. Amerikada və Avropada metamiflərdən istifadə edilməklə vizual dünyaya transfer edilən çox sayda film və sənədli göstərilər buna xidmət edir. Bu durumda qurtuluşun tək yolu milli mədəniyyətə söykənən folklorun, geniş mənada humanitar sahənin heç bir güzəştə getmədən inteqrasiyasıdır.

XXI yüzildə urbanizasiya və sənayeləşmənin yüksək səviyyəyə qalxması nəticəsində folklorun obyektinə də dəyişdi. Belə ki, klassik folklor dediyimiz janrlar və növlər yerini yeni yaranan nümunələrə təhvil verdi. Hər şeydən öncə şəhərləşmənin, sənayeləşmənin folklor yaradıcılığına təsirinin müsbət olduğunu demək

lazımdır. Çünki səneyələşmə və şəhərləşmə folklorun yeni mövzu və məzmunlarla, yeni forma və qəliblərlə zənginləşməsi prosesinə müsbət təsir göstərmişdir. Folklorun sahəsinin genişlənməsi və şaxələnməsi bütövlükdə kommunikasiya texnologiyalarının, xüsusən də internetin meydana çıxması ilə daha da sürətlənmişdir. Bu yeni texnologiyalar hesabına sürətlənən ünsiyyətin də başqa bir forma aldığını göstərir. Bir tədqiqatçının da dediği kimi, müasir elektron texnologiya uzaqda və yaxında yaşayan insanlar arasında yeni bir kommunikasiya üsulu meydana gətirmişdir. İnsanlar mobil telefon və İnternetdən yalnız informasiya əldə etmək məqsədilə deyil, əyləncə və əlaqə, həmçinin fərdi baxış və düşüncə mübadiləsi üçün istifadə edirlər¹. Elə internet sözünün mənası da sərhədsiz kommunikasiya üçün açırdır. Bu söz International (beynəlxalq) və network (ağ-şəbəkə) sözlərinin birləşməsindən yaranıb dünya miqyasında bilgi və məlumatların toplandığı, paylaşıldığı geniş mənada ünsiyyət vasitəsidir.

İnternetin insanlar arasında yeni münasibətlərin, yeni məlumatların paylaşılmasında əsaslı rol oynadığı şübhə doğurmur. Bu da özlüyündə yeni virtual dünyada, yeni virtual folklorun yaranması deməkdir. Virtual folklor özü ilə bərabər yeni janrlar, yeni folklor nümunələri gətirdi. Bu yeni nümunələr, xüsusən də memoraatları, yeni şəhər mühitində söylənən qısa hekayələri, şəhər əfsanələri, məşinlərin arxasına yazılan atalar sözü dəyəridəki cümlələri, divarlara yazılan yazıları, çəkilən rəsmləri, reklam şirkətlərinin istifadə etdiyi qısa, lakonik cümlələri, bazar satıcılarının şifahi mətnlərini, ən son da mobil telefonlarla çatlaşmaları və s. yaratmış oldu. Bundan başqa şəhər həyatının formalaşdırdığı sənət (məslək) folkloru (sürücülərin, bərbərlərin, saatsazların, satıcıların, həkimlərin, müəllimlərin, şagirdlərin və b. folkloru nəzərdə tutulur), arqo, söyüş, üstüörtülü danışma, tarixi düşüncənin əyləncə, ironiya, tənqid və s. məqsədlərə görə başqa tərəfə çevrilməsi və s. yeni yaranan şəhər folklorunun əsas özəlliyi oldu. Həm də şəhər folklorunun özünəməxsus dil və üslub yenilənməsi fərqləndirici cəhətlərin başında gəlir. Ancaq bu yenu nümunələri folklor hesab etmək sovet folklorşünaslıq məktəbini keçən mütəxəssislər üçün həm ilk zamanlarda, həm də indi çətin qəbul edilən məsələdir. Bu durumda bir də elektrotexnikanın, kütləvi informasiya vasitələrinin həyatımıza girməsi ilə kommunikasiya məkanımızın ağılasıgmaz dərəcədə genişlənməsi və sürətlənməsi baş verdi ki, bu da folklorun inteqrasiyası və yeni məkan tapması ilə bərabər, yeni forma almasına da səbəb oldu.

Şəhər folklorunun imkanları virtual aləmdə yeni məzmun, yeni forma qazandı. Kommunikasiyanı, informasiya məkanımızı genişləndirib inkişaf etdirən bu texnoloji kəşflər əslində klassik folklorun məhv olmasının, aradan çıxmasının qarşısını aldı. Doğrudur, klassik folklor anlayışı ilə təhsil almış alimlər bunun tərsini söyləməkdədirlər. Çünki klassik folklorun nağıl, əfsanə, rəvayət, dastan, bayatı və digər janrlarının yaradıcılıq prosesindən çıxması ilk baxışda folklorun ölümü kimi qiymətləndirilir. Əslində isə folklorun ölümü anlayışının özü də bir folklorudur. Çünki yaranan yeni janrları ənənəvi folklorun bazasından kənarda

¹ Krawczyk-Wasilewska Violetta. "E-Folklore in the Age of Globalization", Fabula 47, 2006, s. 248.

təsəvvür etmək mümkün deyildir. Müasir folklorun texnoloji yeniliklər vasitəsilə yayılması və yeni nümunələrin ortaya çıxması təbii ki, qaçınılmazdır. Alan Dundes bu barədə belə yazır: “kompyuterin meydana gəlməsi texnologiyanın müasir dünya üzərində təsirini simvolizə edir. Qeyd etmək istədiyim kompyuter folkloru və ya kompyuter məsələsidir. Bir şəxs kompyuter proqramçıları qrupu arasında təfərrüatla söylənilən və bir qism proqram adlarını, digər bir qismini isə müxtəlif kompyuter dillərini ifadə edən spesifik terminlərdən ibarət kifayət qədər texniki lətifələr tapa bilər. Kompyuter üçün çətinliyi ifadə edən bir zarafat metaforasını 1958-ci ildən əvvəlki zamanla əlaqələndirmək mümkün deyil. Belə ki, “ruh arzu edir, amma bədən zəifdir” deyimini kompyuter tərəfindən “likör yaxşıdır, amma ət dəhşətlidir” şəklində ifadə olunur”¹.

Burada ənənəvi folklorun bir çox janrlarının elektrotexnika mühitində saxlanmadığını, saxlanmasının əslində mümkün olmadığını da bildirmək lazımdır. Belə ki, iri həcmli janrlardan dastan, toponimik əfsanələr, qəhrəmanlıq nağılları internet istifadəçiləri tərəfindən ya istifadə edilmir, ya da çox az dövriyyəyə daxil edilir. Elektronik folklorun ən son nailiyyəti olan internet folklorunun atalar sözlərindən (atalar sözlərini forma və məzmun baxımından realizə edərək təqdim etməsi, atalar sözü bazasında yaranan görünən və sözlü materiallar və s.), məsələlərdən (yeni situasiyaya uyğun yaradılan məsəl tipləri), bayatılardan (siyasi məzmunlu bayatılardan, şagird və tələbə dünyasının problemlərinə qədər müxtəlif məzmunlu yeni bayatılar), mifoloji inanclardan, deyimlərdən (bunlar daha çox karikaturalarda özünü göstərir), nağıllardan (bəzi nağıl qəhrəmanlarının məşhurlaşdırılması) istifadə edilir. Ancaq elektronik folklorun ən geniş yayılan janrı müxtəlif məzmunlu lətifələr və ya gülməcəldir. Təbii ki, ənənəvi folklorlarda olmayan, etiraz xarakterli deyimlər, ironik ifadələr, özəlliklə geniş bir sahəni əhatə edən altı yazılı şəkillər və başqalarını da göstərmək olar.

1990-cı illərdən dünya internet şəbəkəsinin yaranması ilə antropologiya, sosiologiya, folklor və kommunikasiya elmlərinin inkişafı daha da sürətləndi. İnternet klassik folkloru keçmişin malı, ənənəvi söz sənəti olmaqdan çıxarılıb gündəlik yaşamın bir parçası halına gətirdi. Trevor Blank bu barədə belə yazır: “Bəzi xırda istisnalarla folklorşünaslar iki onillik ərzində interneti akademik araşdırma sahəsi kimi qəbul etmədilər, folklor və internet üzrə mövcud olan ədəbiyyatların da böyük əksəriyyəti kabinet folklorşünasları tərəfindən sosial elmlər, kommunikasiya və ədəbiyyat fənlərinin metodologiyası və anlayışları üzrə hazırlıqsız səviyyədə qələmə alınmışdır”². Bunun əsas səbəbi klassik folklorşünasların müasir folklorun obyekt və predmetinə, xüsusən də internet və folklor məsələlərinə etinasız yanaşmaları idi. Burada həm də bəzi obyektiv və subyektiv səbəblər də vardır. Subyektiv səbəblərin başında yeni çağa ayaq uyduracaq kadrların olmaması gəlir. Obyektiv səbəbləri bir az ümitsizlik yaratsa da, Richard Dorsonun ifadəsi

¹ Dundes A. Projeksiyon in folklor, s.17

² Blank Trevor J. “Toward a conceptual framework for the study of folklore and the internet”, Folklore and the internet: vernacular expression in a digital world. Utah: Utah state university press logan 290, 2009, s.3

ilə belə anlatmaq olar: “XX yüzilin dərinliklərinə endikcə şəhər, texnologiya, kütləvi istehsal və istehlak olunan mədəniyyətlə kənd və xalq mədəniyyəti arasındakı mübarizə və döyüş davam edir. Çox az müddətdən sonra nə folklor, nə də bundan ötrü hər hansı bir folklorşünasa ehtiyac olacaqdır”¹. Anlaşıldığına görə, obyektiv səbəbin başında texnologiya və internet dünyası ilə şifahi mədəniyyətin oppozisiyası gəlir. Əslində zamanın gerçəkliyi olan şəhər folkloru, oradan da elektron folklor keçid heç də folklor anlayışının sıradan çıxması deyildir. Kənddə yaşayan yaşlı və savadsız insanların sözləmi olan folklor, xalq anlayışının dəyişməsi ilə həm də şəhərin və sonradan elektroteknikanın varlığı ilə ümuminsanlıqın malına çevrilmişdir. Dəyişən və yenilənən funksiyalar, semantika, simvolika və s. folklorun özünüifadə vasitəsi olduğunu inkar etmir.

Belə ki, folklor Dan Ben Amosun ifadəsi ilə desək üz-üzə baş verən kommunikativ aktdır, kiçik qruplardakı artistik fəaliyyətdir. Burada diqqətə alınması gərəkən əsas məsələ internet, mobil telefon, kompüter, elektron poçt, saytlar, sosial şəbəkələr, çatlar və s. meydana çıxması ilə folklor üçün önəmli olan ünsiyət və canlı təmasın yeni, tam fərqli formasının yaranmasıdır. Çünki burada sözləyici və dinləyici, mətn və icra ortamı klassik anlamdan fərqli olaraq yenidən dizayn edilmişdir. O halda yeni kommunikasiya vasitələrinin, xüsusən də internetin meydana gəlməsi və yayılması vasitəsilə şifahi sözləmə və dinləmə auditoriyasına alternativ bir elektron ünsiyət mühiti yaranmışdır. Həm də internet folklorunun çox sayda variantlarının yaranması da qaçılmazdır. Belə ki, Bronnerin də dediyi kimi, internet istifadəçiləri e-pošta göndərdikdə, çatlaşdıqda, bloq yazdıqda, bir sözlə, sosial şəbəkələrdə paylaşımında və ya müzakirədə olduqda, özəlliklə də bir şeyə aydınlıq gətirmək ehtiyacı duyduqda folklorlardan baş vurulacaq qaynaq kimi tez-tez istifadə edirlər².

Təbii ki, bu halda folklorşünasların da folklorun xüsusiyyətlərinə yeni parametrlə baxmaları lazımdır. Burada birinə üstünlük verməklə, digərini inkar etmək folkloru və elektron mühiti qarşı-qarşıya qoymaq mənasına gəlir ki, bunlardan birində keçmiş saplanıb qalmaq varsa, digərində keçmişini inkar etmək düşüncəsi vardır. Məsələn, klassik sözləyici tipləri olan nağılçıların, lətifəçilərin, aşıqların və digərlərinin elektrotexnika mühitində fəal olmaması və bunun yerini alan fərqli çatlaşma tiplərinin varlığı əslində sözləyicilik institutunun yox olması deyil, yeni forma alması, yəni istifadəçilərin var olan folklor mətnlərini güncəlləməklə tamamilə yeni bir variant yaratmalarıdır.

Folklorun sadəcə kəndlərdə, yaşlı nəsillərdən söylənən bir şifahi mədəniyyət növü olmadığı artıq hər kəsə məlumdur. Çünki folklor çoxdan kənddən şəhərə, oradan da virtual dünyaya daşınmışdır. Bu, folklorun öz təbiətindən uzaqlaşması, əski adət və ənənələrin unudulması, dil, din, etnik kimliklərin, dünya görüşlərin, sosial statusların qarışdığı şəhər mühitində təbii ki, avam camaatın söz

¹Dorson Richard M. “Introduction: concepts of folklore and folklife studies”, un folklore and folklife: Chicago: university of Chicago press, 1972, s.27

²Bronner, Simon J. “Digitizing and Virtualizing Folklore.” Folklore and the Internet: Vernacular Expression in a Digital World. Ed. Trevor J. Blank. Logan: Journal of Utah University, 2009. s. 25

sənətindən fərqli bir folklorunun ortaya çıxmasına səbəb olmuşdur. Buraya bir də şəhər mühitində peşə və ya məslək folklorunun daha geniş yayılmasını da əlavə etmək lazımdır. Önemli bir məsələ də virtual dünyaya gedən yolda şəhər folklorunun körpü rolunu oynamasıdır. Şəhər folkloru haqqında Neklyudov belə yazır: “mədəniyyətdə kənd ənənəsi ilə yanaşı bərabərhüquqlu yer tutan şəhər folkloru (postfolklor) şifahi ənənənin əvvəlki formalarında mövcud olmayan tamamilə fərqli janr və mətn çeşidlərini özündə əks etdirir”¹.

Müxtəlif səbəblərdən (iş tapmaq, pul qazanmaq, Dağlıq Qarabağın işğalı nəticəsində, Ermənistanda etnik təmizləmə nəticəsində köçə zorlananlar) kənddən şəhərə köç edib gələnlər şəhər mühitinə əski mühitlərindəki folkloru da gətirmiş olurlar. Məsələn, kənd mühitindəki memorat xarakterli söyləmələr şəhərdə demonoloji əfsanələrin yaranmasında mühim rol oynamışdır. Burada danışq dilinin dəyişməsi yeni dünya görüşlə paralel şəkildə gedərək klassik folklor nümunələrinin fərqli variantlarının yaranmasına səbəb olur. Danışq dili hətta internet folklorunun da təyinedici özəlliyi səviyyəsindədir. “İnternet-mətnin özəlliyi haqqında dəfələrlə deyildiyi kimi ilk öncə internet mətn heç bir yazılı ədəbiyyatın mətni ilə müqayisə edilməyəcək qədər də çox şifahi nitqə yaxındır. Paylaşımlarda, çatlaşmalardakı və forumlardakı mətnin böyük bir qismi həqiqətən də danışq üslubunu xatırladır”². Ancaq burada internet istifadəçilərinin süni şəkildə dil normalarını pozmalarını, yeni cümlə quruluşu formalaşdırma cəhdləri, sözlərin bilərəkdən təhrifi (qısaltma, sonuna lazımsız şəkilçi artırmaq, bəzi səslənmələrdən istifadə və s.) danışq dili anlamına gəlməməkdə, paylaşanlar üçün süni dil yaratmaq cəhdləri kimi qiymətləndirilməlidir.

İşin digər tərəfi şəhər mühitində özünəməxsus folklor anlayışının formalaşmasıdır. Məsələn, müasir dövrdə divar yazıları, divarlara çəkilən folklor məzmunlu şəkillər yeni bir sahənin yaranmasından xəbər verir. Bu vizual folklor materialları qiyabi söyləyicinin, qiyabi dinləyiciyə ünvanladığı mətnidir. Məsələn vermək gərəkdirsə, zibil qutularının olmadığı şəhəratrafi yerlərə zibil tökənlərin qarşısını almaq üçün divarlara yazılan yazıları (söyüş, qarğış, istehza xarakterli) göstərmək olar. Şəhər folklorunun semantik əsasında kənddən gətirilən folklor materialları əsas rol oynasa da, bir çox özəl xarakterli təzahürləri də vurğulamaq lazımdır. Şəhər folklorunun görünən ən önəmli tərəfi onun identik olmamasıdır. Bunu bir az açıqlasaq, o zaman kənd folklorunun söyləyici kadrosunun əsasən savadsız olan orta və yaşlı kişi və qadınlar olmasına qarşılıq şəhər folklorunda söyləyici qismində tələbələr, müəllimlər, həkimlər, polis işçiləri, peşə sahibləri, yazıçılar, musiqiçilər və digərləri aktiv rol almaqdadır. Həm də şəhər folklorunun sosial alt təbəqə tərəfindən daha işlək olduğu diqqəti çəkməkdədir. Bu isə “Müasir şəhər mühiti müxtəlif ideoloji, estetik və dəyər

¹ Neklyudov, “Folklor i sovremennost: itoqi XX veka”, Ot kongressa k kongressu: Navstreçu vtoromu vserosiyskomu kongressu folkloristov. Sbornik materialov. Moskva: Qosudarstvennyy pespublikanskiy tsentr ruskoqo folkloru, 2010, s. 31.

² Metalnikova V.V, “Bayka ob atskom bayane”, İnternet i folklor. Sbornik statey. Tərtib edən: A.V.Zaxarov. Moskva: Qosudarstvennyy pespublikanskiy tsentr ruskoqo folkloru, 2009, s. 106.

orientasiyalarından təşkil olunmuş çoxsaylı qatlardan, müxtəlif xanalardan ibarət olmaqla heterogen və heteromorfdur”¹ anlamına gəlir.

Elektronik çağda folklorun bir çox funksiyalarının sıxışdırılması və ya daha dəqiq desək, fərqli yaradıcılıq proseslərinin meydana çıxması ilə əski funksiyaların çoxunun dəyişməsi nəticəsində virtual folklor anlayışı yaranmışdır. Burada görmək yüz dəfə eşitməkdən daha yaxşıdır prinsipinin önə çıxdığını müşahidə etmək mümkündür. Hər nə qədər kənd şəhər folklorundan fərqlənsə də, virtual folklor xalq ədəbiyyatı prosesi əsasında fəaliyyət göstərir. Burada söhbət alternativ folklor anlayışından və daha dəqiq desək, postfolklorlardan gedir. Çünki ünsiyyətə xidmət edən bütün elektronik cihazlar folklor üçün yeni vasitələr və məkanlar yaradır. Müasir dövrdə kənddən şəhərə, şəhərdən də elektron folklorlara keçid sözün əsl mənasında postfolklorun dərk edilməsinin yeni formasından başqa bir şey deyildir. Burada internet folkloru ilə internetdə folklor anlayışına da aydınlıq gətirmək lazımdır. İnternetdə dastan, çastuşka, nağıl tapmaq mümkündür. Ancaq bütün bunlar, kitablardan və ya folklor arxivlərindən ağa düşmüş olan “folklor abidələridir”dir. Bir növü folklorun ümumxalqa açıq olan arxivləşdirilməsidir. Bu xalq mədəniyyətinin yaşayan canlı forması deyil, onun texnolojinin imkanları daxilində yansımasıdır. Kənddə yaşayan nənələrin bir-birinə sehr mətnlərini elektron poçtla göndərmələri və ya video-konfrans vasitəsilə çastuşkaları icra edəcəkləri də ehtimal daxilindədir, ancaq hələlik bu səviyyəyə ulaşılammamışdır².

Son üç-dörd onillikdir ki, öyrənilməsi aktivləşən şəhər folkloru elektro-texnikaya ən yaxın olan postfolklor örnəkləridir. Bu gün şəhər sakinlərinin çoxu internet istifadəçiləri olmaqla bərabər, həm də şəhər postfolklor ənənəsinin yaradıcıları və daşıyıcılarıdır. Ancaq bu folklor internete girirmi? Girirsə, orada nə şəkildə var olur? Bu suallar bərabərində həll edilməsi gərəkən bir çox nəzəri problemləri də gətirmiş olur.

Nəticə

Virtual aləmin mədəniyyəti və dünyagörüşü nəticəsində meydana gələn post-folklor zamanın tələbi, sivilizasiyanın sıçrayışlı inkişafının diktəsidir. Bir əsr ərzində baş verən qlobal dəyərə sahib dəyişikliklər bütün sahələrdə olduğu kimi folklorlarda da köklü yenilənmələrə səbəb olmuşdur. Tarixəncəsi düşüncədən tarixi çağa adlayan, mifdən özünüifadə forması olan folklorlara qədər uzun bir yol keçən folklor, nəhayət son 30-40 il içində strategiyasını da dəyişərək yeni bir şəkə bürünmüşdür. Klassik, ənənəvi, akademik, arxaik folklor kimi adlarla adlandırılan folklor anlayışı bitdi və ya bitmək üzərədir. Folklor fasiləsizliyini qorumaq üçün sürətlə postfolklorlara keçid etmək məcburiyyətində qaldı. Kənddən şəhərə oradan da virtual aləmə daşınan folklor elektronik çağın tələblərinə uyğunlaşaraq özü özünü yenidən dizayn etdi. Nəticədə yeni ifadə forması -virtual folklor yaradıcılığı ortaya çıxdı.

¹ Neklyudov, 2010, s 32

² Alekseyevskiy M.D. “internet v folklore ili folklor v internete?”, Ot kongressa k kongressu: Navstreçu vtoromu vserosiyskomu kongressu folkloristov. Sbornik materialov. Moskva: qosudarstvennyy pespublikanskiy tsentr pusskoqo folkloru, 2010, s.151

Buraya internetin ortaya çıxması ilə folklorun həm sahəsini, həm də kütləvi xarakter almasını əlavə etməklə əyləncə, informasiyanın paylaşılması, sosial protesto kimi funksiyaların önə çıxmasını da qeyd etmək lazımdır. Bütün deyilənləri yekunlaşdırmış olsaq, o zaman ənənəvi folklorun icra edilməsinin əsas paradigmatik sxemi söyləyici-mətn-dinləyici şəklində olub virtual folklorun istifadəçi-informasiya-kommunikasiya mühitinə adekvatdır. Burada hər yarusun fərqli anlamının olması ayrı bir məsələdir. İnternet folkloru azad özünü ifadə formasıdır, yoxsa mədəniyyətin deqradasiyasıdır, folklor nədir və o yaşayırımı kimi suallar məhz virtual yaradıcılığın ortaya çıxması və araşdırılması ilə başlamışdır. Təbii ki, postfolkloru, xüsusən də internet folklorunu fiksiya, yalan, xəyal adlandıranlarla bərabər, onu həyatın gerçəkliyi və yeni mədəniyyət strategiyası kimi görənlər də vardır. İkincilər zaman keçdikcə artmaqda və postfolklor anlayışını yeni disiplin kimi formalaşdırmaqdadırlar.

ƏDƏBİYYAT

Alekseyevskiy Mihail Dimitriyeviç (2010). “İnternet v folklore ili folklor v internete?”, Ot kongressa k kongressu: Navstreçu vtoromu vserosiyskomu kongressu folkloristov. Sbornik materialov. Moskva: qosudarstvennyy pespublikanskiy tsentr pusskoqo folkloru.

Bayat Füzuli (2012). Folklor dərsləri, Bakı: Elm və təhsil.

Benvenist Emil (2014). Ümumi dilçilik problemləri. Bakı: Prestij çap evi.

Blank Trevor J., (2009). “Toward a conceptual framework for the study of folklore and the internet”, Folklore and the internet: vernacular expression in a digital world. Utah: Utah state university press logan 290.

Bronner Simon J., (2009). “Digitizing and Virtualizing Folklore.” Folklore and the Internet: Vernacular Expression in a Digital World. Ed. Trevor J. Blank. Logan: Journal of Utah University.

De Vos Gail Arlene (2013). “Folklor Ve İnternet: Netlore”. Çeviren: N.Baykal. Milli Folklor, Yıl 25, Sayı 97.

Dorson Richard M., (1972.) “Introduction: concepts of folklore and folklife studies”, un folklore and folklife: Chicago: university of Chicago press.

Dundes Alan (1980).“Projection in Folklore – a Plea for Psychoanalytic semiotics”, Interpreting folklore. Bloomington. Indiana: Indiana university press.

Krawczyk-Wasilewska Violetta (2006). “E-Folklore in the Age of Globalization”, Fabula 47.

Metalnikova V.V., (2009). “Bayka ob atskom bayane”, İnternet i folklor. Sbornik statey. Tərtib edən: A.V.Zaxarov. Moskva: Qosudarstvennyy pespublikanskiy tsentr ruskoqo folkloru.

Neklyudov Serqey Yuryeviç (2010). “Folklor i sovremennost: itoqi XX veka”, Ot kongressa k kongressu: Navstreçu vtoromu vserosiyskomu kongressu folkloristov. Sbornik materialov. Moskva: Qosudarstvennyy pespublikanskiy tsentr ruskoqo folkloru

Pozdeyev V.A., Kolov E.V., (2009). “Psixologičeskaya identifikatsiya avtora/ispolnitelya v folklornom tvorçestve: ot arxaiki do folkneta”, İnternet i folklor. Sbornik statey, Moskva: Qosudarstvennyy respublikanskiy tsentr ruskoqo folkloru.

Çapa tövsiyə edən: Akademik Muxtar Kazımoğlu-İmanov